

Hadis Şerhi Üzerine Yeni Bir Edisyon Kitap

A New Edited Book on Hadith Commentary

Joel Blecher and Stefanie Brinkmann, *Hadith Commentary: Continuity and Change*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1. Baskı, 2023, 308 s. ISBN: 978 1 4744 6104 7

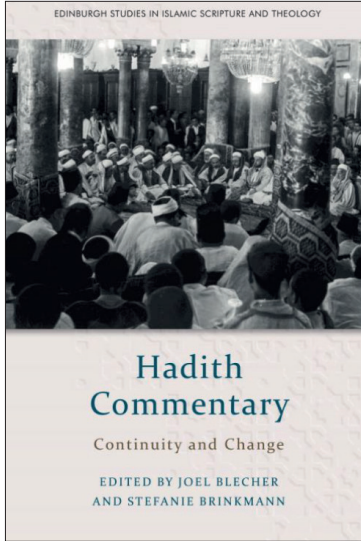
Mustafa Macit Karagözoğlu¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Mustafa Macit Karagözoğlu (Doç. Dr.),
Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul,
Türkiye
E-posta: mkaragozoglul@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6950-3445

Başvuru/Submitted: 28.01.2024
Kabul/Accepted: 05.02.2024

Atf/Citation: Karagözoğlu, Mustafa Macit,
A New Edited Book on Hadith Commentary.
[Review of "*Hadith Commentary: Continuity and
Change*" by Joel Blecher and Stefanie Brinkmann].
İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review
14/1, (Mart 2024): 277-282.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2024.1427103>

Anahtar Kelimeler: İslam, Hadis Şerhi, Yorum, Şii Hadis, Dijital Beşeri Bilimler
Keywords: Islam, Hadith Commentary, Interpretation, Shī'i Hadith, Digital Humanities

Batılı hadis çalışmaları bir asırdan uzun bir geçmişe sahip olsa da hadis şerhi konusuna tahsis edilmiş ilk edisyon kitap ancak geçtiğimiz yıl yayımlanabildi. *Hadith Commentary*, türünün ilk örneği olmasına rağmen makul hacimli yazılarıyla şerh alanının çeşitliliğini yansıtmaya gayret etmiştir. Bir giriş yazısı ile iki kısım altında on makale ve bir son sözden oluşan kitap kronoloji esaslı bir tasnife sahiptir. Yirminci yüzyıla kadarki şahıs, tema veya

eserlere dair yazılara birinci bölümde, yirminci yüzyıl ve sonrasıyla ilgili olanlara ise ikinci bölümde yer verilmiştir.

Editörler tarafından kaleme alınan “Hadis Şerhi Nedir?” başlıklı derli toplu giriş yazısı, hadis şerhine dair yapılabilecek tanım ve tasnifleri gözden geçirmektedir. “Bir hadis şerhi kitabını herhangi bir hadisi uzunca açıklayan bir fetva metninden ayıran şey nedir?” (s. 4) gibi soruları gündeme getirip kısaca tartışan bölümde hadis şerhinin toplumsal yönlerine de dikkat çekilir. Belirli bir görüşü dikte etmekten ziyade mevcut alternatifleri tartışmaya açan giriş yazısı, hadis şerhinin mahiyeti ve muhtelif türleri hakkında farkındalık sunması açısından oldukça faydalıdır.

Birinci kısmın ilk bölümünde Stefanie Brinkmann, hadis şerhinin nüvesi saydığı garîbü’l-hadîs ilmini incelemekte, garîb kitaplarının tarihçesi, muhtevası, iç tasnifi, coğrafi dağılımı ve yazar profili hakkında analizler yapmaktadır. Bu alanın araştırmacılarının ihtiyaç duyacağı türden panoramik bir bakış sunan yazar, garîbü’l-hadîsin hadis şerhi ile arasındaki ilişkiye, daha doğrusu geçişkenliğe haklı bir vurgu yapar. Öte yandan yazıda bu geçişkenliği göstermek üzere İbnü’l-Esîr (ö. 606/1210) gibi garîb yazarlarının sonraki şerhlerde ne kadar yoğun kullanıldığına dair birkaç örnek verilseydi daha güzel olurdu. Böylece garîb kitaplarının hem kelime izahlarında hem de hadisin genel manasını tespitinde şerhler üzerindeki etkisi daha somut biçimde ortaya konmuş olurdu.

İkinci yazıda Ali Aghaei, Şii âlim Şerîf el-Murtezâ’nın (ö. 436/1044) haber-i vâhidi yaklaşımını hem nazari yönden hem de pratik örnekler üzerinden ele almaktadır. Konunun şerhi ilgilendiren yönü, Murtezâ’nın teoride oldukça mesafeli durduğu haber-i vâhidi pratikte çeşitli yorum yöntemlerine başvurarak kullanmasıdır. Önceki Mutezîli ve hatta kimi Sünni usulcülerin hadis anlayışıyla yer yer paralellikler arz eden bu görüşlerin Şii literatür dışındaki kaynaklarının takip edilmesi yeni çalışmaların konusunu oluşturabilir.

Bir diğer yazıda Youshaa Patel, “Tûbâ li’l-gurabâ (Ne mutlu gariplere!)” hadisinin rivayet ve yorumlanma serüvenini incelemektedir. “Men teşebbehe bi-kavmin (Kim bir topluluğa benzerse)” rivayetiyle ilgili çalışmasında¹ benimsediği yöntemin bir benzerini izleyen yazar, tarih boyunca hadise getirilen yorumları şerhlerin yanı sıra tasavvuf kitapları ve cihad risaleleri gibi farklı telif türlerinden analiz ederek ilgi çekici neticelere ulaşır. Bununla birlikte Maribel Fierro’nun aynı konuyu ele alan makalesinin² görülmeyip bulgularının tartışılmamış olması yazı açısından kayda değer bir eksikliklerdir.

Kitabın dördüncü bölümü mutasavvıfların hadis şerhine tahsis edilmiştir. Jamal Elias’ın işârî tefsirin bağımsız bir tefsir türü olup olmadığını inceleyen makalesinden³ ilham alan yazar

1 Youshaa Patel, “Whoever Imitates a People Becomes One of Them’: A Hadith and Its Interpreters”, *Islamic Law and Society*, 25/4 (2018), 359-426.

2 Maribel Fierro, “Spiritual Alienation and Political Activism: The Ġurabâ’ in al-Andalus During the Sixth/Twelfth Century”, *Arabica*, 47/2 (2000), 230-260.

3 Jamal J. Elias, “Şüfî tafsîr Reconsidered: Exploring the Development of a Genre”, *Journal of Qur’anic Studies*, 12 (2010), 41-55.

Samer Dajani, normal hadis şerhinden bağımsız bir “tasavvufi şerh” kategorisinin varlığını sorgulamaktadır. Yazara göre, muhtevastındaki Arap dili yoğunluğuna rağmen Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) tefsiri nasıl Kur'an'ın gramatik tefsiri diye nitelenmiyorsa, çoğu mutasavvıfın yaptığı hadis izahlarını da tasavvufi şerh diye adlandırmaya gerek yoktur. Zira sufiler özgün bir yorum yöntemi kullanmamakta, yalnızca her âlim gibi ilgileri doğrultusunda naslardaki belirli temaları öne çıkarmaktadırlar. Konuyla ilgili akla gelebilecek “Gerek hadis şerhi gerekse râvi tevsikinde hadis ve tasavvuf ehli arasında ihtilaflara yol açan keşf, rüya ve ilham gibi yöntemler sufilere özgü değil midir?” sorusu ise yazıda gündeme getirilmemiştir. Ne olursa olsun makale, ülkemizde yaygın olarak benimsendiği görülen “tasavvufi hadis şerhi” adlandırması üzerine verimli bir tartışmayı tetikleyip konunun yeni bir farkındalıkla düşünülmesine katkı sağlayabilir.

Kitaptaki beşinci yazıda Mohammad Gharabeh şerh yazımındaki en büyük zorluklardan birinin yenilikçilik olduğunu belirttikten sonra, İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) *Câmi' u'l-ulûm ve'l-hikem* de kırk hadis şerhi türünü “cevâmiu'l-kelim” çalışmasına kaydırarak sergilediği yenilikçiliği gösterir. Ayrıca muhatap kitle konusuna eğilen yazar, İbn Receb'in ağırlıklı olarak Hanbelî okuyucuya hitap ettiğini göstermeye çalışır.

Birinci kısmın altıncı ve son bölümünde Sajjad Rizvi, Safevîler dönemindeki Şii hadis ve şerh çalışmaları hakkında bilgi verdikten sonra Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî*'sinin başında yer alan akılla ilgili rivayetlere getirilen yorumları incelemektedir. Felsefe geleneğinin şerh üzerindeki izdüşümlerini kovalayan yazar, akılla ilgili rivayetler özelinde, Molla Sadrâ'nın (ö. 1050/1641) felsefî yorumlarına cevap verme arzusunun geleneksel Şii ulemayı hadis şerhi yazmaya yönelttiğini belirtir. Müteahhir Şia'da hadis şerhi çalışacaklar için güzel bir başlangıç noktası sayılabilecek makalede, aynı örnek rivayet kümesiyle ilgili daha önce yapılmış bir çalışma ise dikkatlerden kaçmıştır.⁴

Kitabın ikinci kısmı, Elmalılı'nın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'an Dili* üzerine yaptığı çalışmasıyla bilinen Susan Gunasti'nin bu kez hadis alanından *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*'ni ele aldığı yazıyla açılır. Osmanlı'da tercüme ile şerh arasındaki geleneksel irtibatı vurgulayan Gunasti, hadis çalışmalarının da bu durumdan nasibini aldığını belirtir. Yazar, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki meşhur projede tercüme edilecek hadis eserinin ve mütercimlerin seçimi, Babanzâde Ahmed Naim'in (ö. 1934) vefatından sonra Kâmil Miras'la (ö. 1957) birlikte yaşanan değişimler, Babanzâde'nin Şâfîliği ile Miras'ın Hanefiliğinin şerhteki farklı yansımaları gibi konuları, özellikle her ikisinin de elinin değdiği üçüncü cilt bağlamında inceler. Ayrıca *Tecrid*'in muhtevasıyla ilgili nihai kontrolün mütercimlerde olduğunu, dolayısıyla Diyanetin kurumsal hassasiyetlerinin metinde özel olarak takip edilmediğini öne sürer (s. 197, 204). Ne var ki son iddiayla ilgili olarak mütercimlerin söz konusu hassasiyetlerin başından beri farkında olarak içeriği de buna göre şekillendirmiş olma ihtimalini de hesaba katmak gerekir. Devletin beklentileri ile ortaya çıkan ürün arasında bir noktada uzlaşmış olması da muhtemeldir.

4 Pamela Klasova, “Hadith as Common Discourse: Reflections on the Intersectarian Dissemination of the Creation of the Intellect Tradition”, *Al-'Uşûr al-Wustá* 28/1 (2020), 297-345. Kitaptaki başka bir yazıda söz konusu makaleye atf yapılmıştır (bk. s. 287).

Yazarın *Tecrid*'in sayfa yapısından dipnotlarına kadar uzanan dikkatli bakışı olumlu bir özellik olarak kaydedilmektedir.⁵ Osmanlı'nın son dönemindeki hadis kültürü hakkında daha kapsamlı bir çalışmanın habercisi gibi gözüken yazıya ait kaynakçanın *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddeler, Hüseyin Hansu ve Nesimi Yazıcı ile Veli Atmaca'nın muhtelif çalışmaları, Babanzâde ile ilgili edisyon kitap⁶ ve İsmail Kara'nın yakın tarihli bir yazısı⁷ ile zenginleştirilmesi faydalı olacaktır.

Şekizinci yazıda Ali Altaf Mian, Muhammed Zekeriyya Kandehevî'nin (ö. 1982) *Muvatta* şerhi *Evcezü'l-mesâlik*'e odaklanarak Hint âlimlerinin farklı fikhî görüşler karşısındaki tutumlarını irdelemektedir. Kandehevî'nin görüşlerini kendisinden önce *Muvatta* şerhi yazmış Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin (ö. 1176/1762) fikirleriyle karşılaştıran Mian, Şah Veliyyullah'ın farklı görüşleri uzlaştırmaya yönelik nispeten yumuşak tutumuna mukabil Kandehevî'nin Hanefî mezhebinin üstünlüğünü göstermeyi amaçladığını belirtir. Ehl-i hadis ekolünden *Tuhfetü'l-ahvezî* yazarı Mübârekpûrî (ö. 1935) ile de karşılaştırmalar sunan yazar, Kandehevî'nin Hanefîlerin esas aldığı amel-i mütevâres için uygun bir zemin teşkil etmesi sebebiyle diğer hadis kitaplarının yerine *Muvatta*'yı seçtiğini söyler (s. 219). Dolayısıyla Kandehevî'de gördüğümüz şey, tipik bir şekilde hadis şerhinin mezhep yaklaşımlarını desteklemek üzere kullanılmasıdır. Yazının ana fikrini nakzededen bir durum olmasa da şu detaya dikkat çekilebilir. Yazar, şerhin başlığındaki “Mesâlik” kelimesinin Hint Müslümanları arasındaki farklı dinî anlayışlara ve dolayısıyla iç polemiklere gönderme yaptığını söylemiştir (s. 210). Kanaatimizce “Mesâlik” yalnızca başlığın sonundaki “Mâlik” ile kafiye uyumunu sağlamak üzere seçilmiştir: *Evcezü'l-mesâlik ilâ Muvattai Mâlik*. Nitekim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *el-Mesâlik*'i ile Zürcânî'nin (ö. 1122/1710) *Ebhecü'l-mesâlik*'i gibi tamamen farklı bağlamlarda yazılan *Muvatta* şerhlerinde de bu tabir aynı sebeple tercih edilmiştir.

Dokuzuncu bölümde Shadi Nafîsi, Şii âlim Tabâtabâî'nin (ö. 1981) *el-Mîzân* isimli tefsirindeki hadis yorumlarını inceler. Yazara göre, Tabâtabâî tefsir bünyesinde bir tür hadis şerhi yapmış, ayrıca Kur'an ile uyumluluk başta olmak üzere muhteva tenkidi prensiplerini işleterek haber-i vâhid kategorisindeki çeşitli rivayetlerin (mesela sebep-i nüzûlle ilgili bazıların) delil oluşunu reddetmiştir. Buna mukabil, zayıf isnadlı bir hadisin Kur'an'ın zahiriyle uyumlu ise tefsir alanında kullanılabileceğini savunmuştur. Kur'an tefsiri ile hadis şerhi arasındaki yakınlığı vurgulayan bölüm, Şii bir tefsir eserinde hadisin nasıl kullanıldığına dair örnekler sunmaktadır.

Kitabın üç yazarlı son makalesinde Maroussia Bednarkiewicz, Aslisho Qurboniev ve

5 Birden fazla elin katkısıyla ortaya çıkan tercüme, şerh ve tahkik türündeki çalışmalarda yer alan aktörlerin birbirlerine karşı tutumlarının incelenmesi ilgi çekici sonuçlar doğurabilir. Yazıda Kâmil Miras'ın Babanzâde'ye itiraz ettiği dipnotların dikkate alınması bu açıdan faydalı olmuştur. Çağdaş muhakkiklerin geçmişteki hadis şârihlerine itirazlarını yine dipnotlar üzerinden okuyan bir çalışma için bk. Mustafa Macit Karagözoğlu, “Handling Theology in Footnotes: Salafî Editors on Hâdîth Commentaries from the Middle Period”, *Die Welt des Islams*, 64 (2024), 60-83.

6 M. Cüneyt Kaya – İsmail Kara (ed.), *Babanzâde Ahmet Naim: Hayatı-Eserleri-Fikirleri* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2018).

7 İsmail Kara, “Babanzâde Ahmet Naim'den Ahmet Hamdi Akseki'ye İstiklâl Mahkemelerine Düşmüş İki Mühim Mektup”, *Âkîf Salnâmesi-4: Mehmed Âkîf ve Çevresine Dair Araştırmalar*, ed. Tahsin Yıldırım (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2023), s. 135-153.

Gowaart Van Den Bossche son yıllarda yükselişte olan “dijital beşerî bilimler” yaklaşımına dayanarak dijital veri tabanlarının hadis şerhlerini çalışmak için sunduğu imkânları anlatmakta, ayrıca karşı karşıya olunan zorluklara değinmektedir. Yazarların tecrübe ve gözlemleri, dijital araçların isnadın başladığı ve bittiği yeri tespit noktasında bazı sorunlar yaşıyor olsa da yeni araştırma soruları vazedip yeni ve güvenilir bulgular üretebileceği yönündedir. Mesela yazıda örnek mesele olarak incelenen önceki eserlerden aktarım (*text reuse*) olgusu, söz konusu yöntemlerle tespit edilip yorumlanabilir. Özetle dijital teknikler, hacimleri sebebiyle geleneksel yöntemlerle incelenmeleri uzun zaman alan şerhler için zaman ve emek maliyetini azaltan, son derece kullanışlı araçlardır. Öte yandan yazıda da vurgulandığı üzere, veri tabanlarının şekillendirilmesinde insan unsuru hâlâ büyük önem taşımaktadır. Eserlerin tanımlanması ve kategorizasyonu ile ilgili verilecek kararların yanı sıra meta-datanın oluşturulmasında uzmanlık bilgisine hâlâ ihtiyaç bulunmaktadır. Dolayısıyla makinelerin bir tıkla her şeyi halledebileceği rahatlık noktasında olmadığımızı kabul etmeliyiz. Yazıda yeterince üzerinde durulmayan birkaç hususu vurgulamak gerekirse, önceki metinlerden aktarımların lafzen değil mealen yahut özetleme yoluyla yapıldığı durumların (ki şerhlerde buna sıkça rastlanır) dijital yöntemlerle belirlenip belirlenemediği sorulabilir. Yine insan unsuruyla bağlantılı olarak, geleneksel yöntemlere dayalı nitel incelemelerin dijital yöntemlerin geliştirilmesine ciddi katkı yapabileceğinin altı çizilebilir. Söz gelimi yazıda, “İstatistikler Kastallâni’nin *İrşâdî’s-sârî*’sinin dikkate alınması gereken esaslı bir şerh olduğuna dikkat çekmektedir” tespiti yapılmakta ve Batı’da Kastallâni üzerine ne kadar az çalışma yapıldığı vurgulanmaktadır (s. 274, 275). Burada şu iki eksiklik göze çarpar: Şerhler hakkında ortalama uzmanlık bilgisine sahip biri Kastallâni’nin önemini en baştan söyleyebilir ve böylece (veri tabanına yeni eserlerin eklenmesiyle ileride yine değişeceği anlaşılan) istatistik verilere bağımlı kalınmayabilirdi. Veri tabanları ve tarama yöntemleri tekâmül edene kadar uzmanlık bilgisi esas, rakamsal verilerse destekleyici unsur olarak alınmalı, ikisi çelişiyorsa rakamların gözden geçirilmesi ya da yorumlanması yoluna gidilmelidir. İkinci olarak, Batı’da olmasa bile Arapça başta olmak üzere diğer dillerde yapılan pek çok nitel araştırmada Kastallâni’nin ve henüz istatistiklerde gözükmeyen başka şârihlerin önemi zaten vurgulanmış durumdadır. Bunlar göstermektedir ki, dijital veri tabanlarının inşasında uzmanlık bilgisinden çok daha verimli ve kapsamlı bir şekilde yararlanma zarureti vardır.

Kitabın editörlerinden Blecher tarafından kaleme alınan son söz bölümünde hadis şerhiyle ilgili ileri çalışma önerileri sunulmaktadır. Endülüs, Mağrib, çağdaş Malay dünyası ve Batılı ülkelerin kendi dinamikleri içinde gerçekleştirilen hadis yorumculuğu, şerh yazımındaki patronaj ve güç ilişkileri, yazma ve matbaa kültürleri arasında şerhçilik, mezhebî yorumlar, hermenötik ve şerhlerde kadının yeri gibi konular işaret edilen çalışma alanları arasındadır.

Kitap, farklı coğrafya ve dönemlerde -değişik amaçlarla da olsa- hadis şerhiyle ilgilenmiş ulemanın dünyasına ışık tutmaktadır. Bu açıdan, ülkemizde hadis şerhine ilgi duyan lisansüstü düzeydeki araştırmacıların okuma listesinde bulunması gereken, faydalı bir çalışmadır. Batılı literatürün gelişiminde kayda değer bir adım sayılabilecek eserin konuya dair yeni akademik

çalışmaları teşvik etmesi beklenebilir. Kitabın yaklaşık üçte birlik kısmı Şîa'yla ilgili olduğu için söz konusu mezhebin hadis anlayışı hakkında araştırma yapanlar da eserden yararlanabilir. Kitabı rahatça okunur kılan özelliklerden biri, yazıların fazlaca uzun olmayıp standarda yakın bir şablona sahip olmasıdır. Buna göre, genellikle bağlam hakkında bilgi verildikten sonra birkaç örnek üzerinden belirli meselelerin tartışılmasına geçilmektedir.

Son olarak, kitapta garîbü'l-hadîsle ilgili birinci yazıda olduğu gibi şerhin başlıca unsurlarını kuş bakışı olarak tanıtan yazıların eksikliğinin hissedildiği söylenebilir. Seçilen mevcut eserlerin yanında hadis şerh literatüründe daha esaslı yer tutan kitapların değerlendirmeye alınması bu boşluğun giderilmesine biraz yardımcı olabilirdi. Dolayısıyla kitapta “çeşitlilik” büyük ölçüde sağlanmış olmakla birlikte ana damarları ya da eserleri “kapsayıcılık” açısından aynı şeyi söylemek zordur. Her yazıda farklı bir şerhin farklı bir yönüne (mesela fikhî mezhep, muhatap kitle, Kur'an tefsiri) odaklanıldığı için, kitabın alt başlığında ifade edilen “süreklilik ve değişim”i gözlemleyebilmek, okuyucuların başka araştırmaları da dikkate almalarını gerektirecek ilave himmetlerine kalmış gözükmektedir. Hadis şerhi gibi uçsuz bucaksız bir alanda bundan başka türlüünün olma imkânı da herhâlde yoktu.